

Het wijdverbreide maar onjuiste beeld als zou immigratie vóór de Tweede Wereldoorlog onbetekenend zijn geweest treffen we ook bij Van den Oord aan. Zo schrijft hij op p. 57 dat er aan het begin van de oorlog nauwelijks arbeidsmigranten waren, uitgezonderd in de Limburgse mijnen en dat het verder vrijwel uitsluitend ging om joodse vluchtelingen, Duitse dienstmeisjes, Chinezen en zigeuners. Afgezien van het feit dat die dienstmeisjes net als Chinezen en zigeuners wel degelijk als arbeidsmigranten beschouwd moeten worden, gaat de auteur daarmee voorbij aan een niet onbelangrijk aantal Duitse, Belgische en Italiaanse arbeidsmigranten. Hoe het hen is vergaan in de oorlog, daarover lezen we vrijwel niets in dit boek. In hoeverre waren zij betrokken bij verzetsactiviteiten, of heulden ze juist met de bezetter, zoals een aantal Italiaanse ijsmakers en terrazzowerkers die zich bij fascistische organisaties aansloten? Welke rol speelden Duitse communisten en socialisten in de verzetsactiviteiten van hun ideologische kameraden? Allemaal vragen die op een systematisch antwoord wachten. Kortom, hoewel dit boek een aardig beeld geeft van de allochtonen van nu en de oorlog van toen, hoop ik dat er ooit nog eens een tegenhanger verschijnt over de allochtonen van toen en de oorlog van toen.

Leo Lucassen
Universiteit van Amsterdam

Henny Buiting, *De Nieuwe Tijd, Sociaaldemocratisch Maandschrift, 1896-1921. Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland* (Amsterdam: Aksant, 2003) 718 p. ISBN 9052600678

In de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging hebben kranten en tijdschriften een duidelijke rol gespeeld. Een van deze tijdschriften was *De Nieuwe Tijd*, dat een lange periode verscheen en door opmerkelijke theoretische bijdragen de geschiedenis van de SDAP en de CPN mee heeft bepaald. Henny Buiting heeft deze bijdragen in een omvangrijk werk samengevat en de voornaamste politieke thema's ervan gereconstrueerd.

Zoals de titel zegt, kan *De Nieuwe Tijd* gelezen worden als spiegel van een belangrijk tijdperk van de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging. Vanaf 1896 bloeit het theoretisch debat onder Nederlandse socialisten. Er wordt zelfs een richting onderscheiden, het *Hollands Marxisme*. Representanten ervan zijn Anton Pannekoek, Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst, Frank van der Goes, Cornélie Huygens, Pieter Wiedijk, Willem van Ravesteyn en anderen. In *De Nieuwe Tijd* geven zij tal van analyses, veelal polemisch gericht tegen reformistische tendensen in de Nederlandse sociaal-democratie van deze periode. In deze polemieek speelt sterk de gedachte mee dat door de concentratie van het kapitaal het kapitalisme zijn ondergang tegemoet snelt. Dit resulteert in tactisch-politieke vragen: zoals hoe deze ondergang te bespoedigen? Een van de kwesties is de vraag of de ellende van de arbeidersklasse het socialisme bevordert en of de strijd tegen de directe nood van de werkenden die ontwikkeling misschien afremt. De opponenten van genoemde vertegenwoordigers van het *Hollands Marxisme* stonden vaak midden in de dagelijkse politieke en parlementaire strijd, wat in de praktijk kon leiden tot heel verschillende accenten en standpunten.

In 1989 promoveerde Buiting op een uitgebreide dissertatie over het ontstaan van de SDP in 1909, de voorloper van de CPN. Daarin legt hij vele relevante bronnen bloot

van de politieke debatten bij en voorafgaand aan de scheuring die zich in de SDAP voltrekt. Voor een groot deel zijn het dezelfde actoren die dan en in *De Nieuwe Tijd* een hoofdrol spelen. Zelf schrijft Buiting dat bij het werken aan zijn proefschrift de belangstelling voor dit maandschrift is ontstaan. Evenmin toevallig lijkt het dat in beide boeken marxisten als Pannekoek en Wiedijk ruim aan bod komen. Deze theoretici verwoorden sterk een eigen visie, zonder over al Marx' theoretische teksten te kunnen beschikken die nu bekend zijn. Wiedijk baseert zich op *Das Kapital*, en dringt hier diep in door. Pannekoek leunt in zijn meer filosofische benadering naast Marx sterk op Joseph Dietzgen.

Buiting biedt een heel compleet overzicht over alle zesentwintig jaargangen. Hij ordent *De Nieuwe Tijd* in tijdperken en daaronder in de belangrijkste politieke categorieën die in het tijdschrift te herkennen zijn. Tijdperken zijn de beginfase van het blad, de hoogtijdagen van het *Hollandse Marxisme* van 1901-1909, de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog, de oorlogperiode zelf, en de fase van de profilering van het communisme na de Russische revolutie. Categorieën zijn de artikelen over de richtingen- en partijstrijd in SDAP, SDP en vroege CPN, de marxistische theorie, sociale toestanden, kunst en literatuur, huwelijk en seksualiteit, jeugdbeweging en andere.

Wie moet nu een boek lezen, dat zo'n totaal overzicht biedt van artikelen, auteurs, theorie, feiten, stellingen en opposities? Om voor het eerst kennis te nemen van het *Hollands Marxisme* en zijn representanten is Buitings eerdere werk over de SDP ongetwijfeld geschikter. Dat bestrijkt een kortere periode, waardoor de verschillende visies concreter aan bod komen. In dit nieuwe boek worden deze visies soms wat korter verwoord. Voor verdere studie en verdieping, en voor het naspeuren van bronnen en argumenten bij de geschiedenis van deze periode van geschiedenis van de arbeidersbeweging heeft Buiting evenwel een kostbaar overzicht gegeven dat vanaf nu nog lange tijd bruikbaar zal zijn.

Een 'complete' studie naar een omvangrijk tijdschrift als *De Nieuwe Tijd* heeft onvermijdelijk ook nadelen. Een rode draad vormen de opvattingen van de redactieleden, ook al stappen sommigen ervan – met of zonder conflict – tussentijds uit. Zo'n rode draad en de motieven in het denken van hun opposenten, zoals liberalen als Treub, maar ook sociaal-democraten als Troelstra en Vliegen, kunnen nooit even concreet en uitgewerkt worden gepresenteerd. In die zin kan een boek als dit niet de meer uitgewerkte historische analyse vervangen, wél er een nieuwe impuls voor vormen.

Wanneer zoveel materiaal chronologisch de revue passeert, ontstaat de behoefte bij sommige thema's langer stil te staan. Zeker geldt dat voor de beginperiode waarin vertegenwoordigers van het *Hollands Marxisme* als Gorter en Pannekoek zich volop mengden in het internationale debat van de socialistische arbeidersbeweging. Politiek-ideologische discussies die ontstaan in een politiek turbulente tijd worden zelden met heldere conclusies afgerond en sommige toentertijd geformuleerde opvattingen kunnen nog steeds meer uitleg of een aanscherping gebruiken.

Zo wordt in het verlengde van Pannekoeks interpretatie van het denken van Dietzgen het filosofisch fundament van het marxisme omschreven als 'fenomenologisch monisme'. Een dergelijke term is in de korthed van de omschrijving niet eenduidig en roept in het licht van Marx' denken en de kennistheoretische discussies daarover zeker vragen op. En over Marx en 'het marxisme' gesproken..., bij de vele verwijzingen in *De Nieuwe Tijd* komen Marx' eigen geschriften er betrekkelijk karig van af, behalve misschien bij de *Kapital*-lezing van Pieter Wiedijk in relatie tot de revolutionaire perspectieven, die in deze periode in discussie zijn. Opmerkelijk is bovendien

toch eigenlijk ook dat aan de verhouding van de theorie met de dagelijkse strijd van de sociaal-democraten voor verbetering van de positie van de arbeiders betrekkelijk weinig aandacht wordt besteed. Hier speelt meer mee dan abstracte tegenstellingen als intellectueel-arbeider, revolutionair-reformistisch, consequent-tactisch of theoretische waarheidszoekers versus praktische wereldverbeteraars.

Al is Buitings *De Nieuwe Tijd* niet direct een makkelijk leesboek, naast andere standaardwerken als het *Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* kan het voor toekomstig onderzoek een belangrijke rol vervullen. Ook kan de vraag rijzen in hoeverre sommige thema's van toen nog actueel zijn. Kort geleden werd 'de ideologie' dood verklaard en inmiddels bestaat er een roep om een herleving ervan. *De Nieuwe Tijd* laat de praktische betekenis zien van ideologische vragen. Een aantal van de politieke polemieken van toen gaan over vragen die kennelijk nog altijd meespelen. Dit boek van Buiting is een rijke bron om deze nader te bestuderen.

Jasper Schaaf
Hanzehogeschool Groningen

Margreet van der Burg, *'Geen tweede boer'. Gender, landbouwmodernisering en onderwijs aan plattelandsvrouwen, 1683-1968*. Proefschrift Universiteit Wageningen (Hilversum: Verloren, 2002) 465 p. ISBN 9065506934

Het proefschrift *Geen tweede boer* dat Margreet van der Burg in 2002 aan de Wageningse universiteit verdedigde, is zeker een vernieuwend boek. Niet alleen omdat de auteur een bijna vergeten hoofdstuk uit de Nederlandse geschiedenis nu te boek heeft gesteld, maar ook omdat het de vrucht is van een andere en nieuwe kijk op het materiaal dan tot nu toe gebruikelijk was. Van der Burg begint met de vaststelling dat de geschiedschrijving over de Nederlandse boerinnen en plattelandsvrouwen, en die over agrarisch onderwijs aan meisjes en vrouwen in het bijzonder, aan de aandacht van de verschillende historische disciplines is ontsnapt. De oorzaak lag niet alleen in een gebrek aan interesse, maar vooral in het feit dat de zowel de agrarische als de vrouwen-geschiedenis in hun eigen uitgangspunten en methodes opgesloten zaten. De agrarische geschiedschrijving, lang gedomineerd door de 'Wageningse school', kenmerkte zich door een sterk sociaal-economische inslag en een structurele benadering. Men poogde tijdreeksen te construeren, waarmee men de historische ontwikkelingen probeerde te herleiden tot de meest karakteristieke en wezenlijke. Het leidde tot een zeker 'geslachtsloosheid' vooral omdat vanuit deze benadering de land- en tuinbouw voor het boerengezin in de eerste plaats 'een bestaansmiddel en niet zozeer een bestaanswijze' was. Intermenselijke, sociaal-culturele of emancipatorische aspecten kwamen niet of maar zijdelings aan bod.

De Nederlandse vrouwengeschiedenis daarentegen was – op een enkele uitzondering na – gevangen in een zeker 'urbicentrisme', waarbij weinig belangstelling was voor plattelandsvrouwen. Onderwijs-geschiedenis op haar beurt had ook weinig aandacht voor het onderwijs aan vrouwen en meisjes. Deze driedubbele achterstand heeft Van der Burg in haar studie proberen in te halen.

Van der Burg start haar betoog met een uitgebreid theoretisch betoog waarin zij nagaat hoe de bestaande inzichten in de rurale sociale sociologie en *rural gender studies* hebben geleid tot een specifiek beeld van de vrouw in de landbouwmodernisering en